

Borden Parker Bowne'un Tanrı'nın Kişiliği Problemine Yaklaşımı*

Borden Parker Bowne's Approach to the Problem of the Personality of God

Mustafa ATEŞ^a

^a Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, e-Posta: mustafaates78@mynet.com , <http://orcid.org/0000-0001-8345-7142/>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	18.04.2019
Kabul Tarihi:	03.06.2019
Yayın Tarihi:	26.06.2019

Özet

Tanrı'nın bir kişi olarak kabul edilip edilemeyeceği problemine temas eden çağdaş teist düşünürlerin görüşleri incelendiğinde; Tanrı'nın kişi olup olmadığına bilinmeyeceği görüşü, Tanrı'nın kişi olmadığı ve bu nedenle Tanrı'ya kişilik atfedilmemesi gerektiği tezi ve Tanrı'ya kişilik atfedilmesinin gerekli olduğu fikri olmak üzere üç ana eğilimin var olduğunu söyleyebiliriz.

Boston Personalizmi adlı felsefe ekolünün kurucusu olan Borden Parker Bowne (1847-1910), kendini bilme ve irade niteliklerine sahip olan varlıkların yani Tanrı ve insanın kişilikli olduğunu, bu niteliklerden en az birisini taşımayan varlıkların ise kişilikli olmadığını düşündüğü için, Tanrı'ya kişilik atfedilmesini gerekli gören felsefeciler grubunda yer alır. Bowne'a göre Tanrı'nın kişilikli olması, Onun kendisini ve faaliyetlerini bilip belirlediği ve yönettiği anlamına gelir.

Bowne'un anlayışına göre, mutlak olan Tanrı'nın kişiliğine karşı öne sürülen itirazlar, insan kişiliği için geçerli olan kısıtlılıkların Tanrı'nın kişiliğini de sınırlandırdıkları yanılgısından kaynaklanır. Bu yanılgının temelinde de beşerî kişilikle Tanrısal kişiliğin tamamen aynı olduğu zannı yatar. Halbuki kişilik; tam yani mükemmel kişilik ve sonlu ya da eksik kişilik olmak üzere iki ayrı kategori halinde ele alınmalıdır. Bu ayrıma göre mükemmel kişilik yalnızca sonsuz bir varlık olan Tanrı açısından mümkündür. Mükemmel ve eksiksiz kişiliğin şartları olan mutlak ilim ve irade, yalnızca bütün şeylerin kendisine bağımlı olduğu Mutlak ve Sonsuz Varlık'ta bulunabilir. Sonlu kişilik ise insanoğluna mahsustur. Beşerî kişiliğin sonlu ve eksik olması; insanın, var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için Tanrı'ya muhtaç olmasından kaynaklanır. İnsanlara özgü bu sonlu kişilik, Tanrı'nın kişiliğinin en zayıf ve en soluk bir kopyasından ibarettir.

Ancak kanaatimizce, Tanrı hakkında hiçbir duyuşsal algıya ve empirik bilgiye sahip olmadığımız için, Tanrı'nın kişiliğinin insanın kişiliğinin sonsuz ve mükemmel şekli, beşerî kişiliğin de Tanrı'nın kişiliğinin eksik ve sonlu şekli olduğunu savunmanın zorunlu olduğu iddia edilemez. Bu yüzden "beşerî kişiliğin Tanrısal kişilikten mahiyet itibarıyla tamamen farklı olduğu, aralarında yapısal bir benzerlik olmadığı" tezi, en azından "beşerî kişiliğin ilâhî kişiliğin sonlu ve eksik şekli ya da zayıf ve solgun bir kopyası olduğu" teziyle aynı ölçüde ve onun kadar makul bir şekilde savunulabilir. Bu çerçevede, Tanrısal ve beşerî sıfatların aynı nesnelere dünyası üzerinde taalluk ve tecelli etmelerinin, zihinsel bir illüzyon neticesinde, Tanrısal sıfatlar ile beşerî sıfatlar ve Tanrısal kişilikle beşerî kişilik arasında ontolojik ya da yapısal benzerlik bulunduğu varsayımına yol açtığı da ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Borden Parker Bowne, Tanrı, Kişilik, Özbilinçlilik, İrade.

* Makalemiz, Necmettin Erbakan Üniv. S.B.E.'nde hazırlanmış Borden Parker Bowne'un Tanrı Anlayışı adlı doktora tezimizden yararlanılarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Tanrı inancı, Felsefe Tarihi boyunca çeşitli felsefi ekoller ve filozoflar tarafından irdelenmiş ve irdelenmeye de devam etmektedir. Çağdaş Felsefede Tanrı problemini kendisine konu edinen felsefi akımlar arasında, idealizmin bir kolu olup kökleri 19. Yüzyıldaki Avrupa Personalizmi'ne dayanan ve asıl gelişimini 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılda gösteren *Amerikan Personalizmi*'nin kayda değer bir yeri vardır. Amerikan Personalizmi'nin inşa sürecinde önemli bir rolü olan *Boston Personalizmi* adlı felsefi ekolün ise Amerikan Personalizmi bünyesinde ortaya konulmuş olan Tanrı tasavvurlarına ciddi katkıları olmuştur. Bu çalışmamızda, *Boston Personalizmi* okulunun kurucusu olan Borden Parker Bowne (1847-1910)'un Tanrı tasavvurunun anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğümüz “Tanrı'nın Kişiliği” problemi hakkındaki görüşlerini ele almayı hedefliyoruz.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe'de ya da herhangi bir dünya dilinde Bowne'un Tanrı'nın kişiliği problemine yaklaşımını müstakil olarak ele alan tez veya makale düzeyinde hazırlanmış bir çalışma mevcut değildir. Bu durum, bu konuyu araştırmamızı önemli kılmaktadır. Zira Bowne'un Tanrı öğretisinin anlaşılabilmesi büyük ölçüde filozofun “Tanrı'nın Kişiliği” hakkındaki görüşlerinin öğrenilmesine bağlı bulunmaktadır. Düşünürün “Tanrı'nın Kişiliği” problemi hakkındaki düşüncelerini ortaya koyabilmek için öncelikle, kişilik kavramının modern döneme mahsus bir felsefi akım olan personalist felsefedeki muhtevasının oluşumuna katkı sağlayan felsefecilerden ve görüşlerinden bahsetmek istiyoruz.

A) KİŞİLİĞİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Kişilik kavramının kökünü oluşturan “kişi” (*person*) kavramı, çağdaş felsefedeki yaygın kullanıma göre “bilinçli bir birey” anlamına gelir.¹ Kişilik kavramı da modern personalistler tarafından bu anlamla irtibatlı olarak tarif edilmiştir. Örneğin Alman personalistlerinden ve Bowne'un hocası olan Rudolph Hermann Lotze, kişiliği kendisinin bilincinde olan zekâ olarak tasavvur etmiştir.² Lotze'a göre kişilik en yüce metafiziksel gerçektir. Herşey, ya bir kişi ya da bir kişinin özelliği, süreci, parçası veya ilişkisidir.³ Fransız personalistlerinden Renouvier, Nédoncelle ve Mounier, kişiliği şuur ya da ilişki kavramlarıyla tanımlamaya çalışırlar.⁴ Fransız personalistlerinden İvan Gobry de benzer şekilde, kişiliğe akıl anlamını yükler.⁵ Amerikan kişilikçilerinden Albert Cornelius Knudson'a göre ise kişiliğin anlamı, “kendilik, özbilinçlilik, irade ve bilme gücüdür.”⁶

Felsefe tarihi boyunca birçok düşünürün, kişilik kavramına modern personalist felsefede yüklenen anlamların oluşumuna zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Bir felsefe problemi olarak ele alındığında, modern personalizmdeki kişilikle ilgili fikirlerin kökleri, felsefe tarihi içerisinde geriye doğru Socrates'ın “kendini bil” meşhur sözüne kadar götürülebilir.⁷ Kişilikçi öğelere, aklın “tüm şeylerin ne olmaları gerektiğini, geçmişte ne olduklarını ve şimdi ne olduklarını düzenleyen ve rehberlik yapan bir güç olduğunu” doğrulayarak felsefeye antroposentrik bir yön kazandıran Anaxagoras'ın (M.Ö. 500-430) kozmogonisinde rastlamak mümkündür. Protagoras (M.Ö. 480-410) “insan herşeyin ölçüsüdür” sözüyle bilginin kişilikçi karakterini vurgular. Grek Felsefesi'nde kişi doktrini, ruhun ya da kişinin, insanın bütün faaliyetlerinin kendisinden neşet ettiği merkez olduğunu fark eden Sokrates'te (M.Ö. 469-399) zirve noktasına ulaşır. St. Augustine'in (354-430), düşüncenin ve bu nedenle de düşünürün tüm şeylerin en kesini olduğunu öne sürerek, Boëthius'un (475-525) ise “kişinin, akılsal bir doğanın bireysel cevheri” olduğunu söyleyerek katkıda bulunduğu söylenebilir.⁸

¹ Bkz. Justo L. Gonzaléz; *Essential Theological Terms*, yay. Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA, 2005, s. 131, bkz. Charles Hartshorne; “God as Personal”, *An Encyclopedia of Religion*, Vergilius Ferm; yay. Philosophical Library, New York, USA, 1945, s. 302.

² Gary Dorrien; *The Making of American Liberal Theology; 1805-1900*, yay. Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA, 2001, s. 374.

³ Edgar Sheffield Brightman; “idealism, metaphysical”, *An Encyclopedia Of Religion*, editor: Vergilius Ferm; yay. Philosophical Library, New York, USA, 1945, s. 356.

⁴ Veli Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, DEÜ İlahiyat Fakültesi'nde haz. basılmamış doktora tezi, İzmir, tarihsiz, s. 9.

⁵ Urhan, a.g.e., s. 73.

⁶ Albert Cornelius Knudson; *The Religious Teaching Of The Old Testament*, yay. Abingdon Press, New York, USA, 1918, s. 49.

⁷ Urhan; a.g.e., s. 9.

⁸ Ralph Tyler Flewelling; “Personalism”, *The Dictionary Of Philosophy*, editor: Dagobet David Runes; yay. Philosophical Library, 4. baskı, New York, USA, 1942, s. 229.

Kişilik kavramının modern personalizmdeki muhtevasının oluşumunda İlk ve Orta Çağ düşünürlerinden sonra çağdaş felsefenin temsilcisi ya da öncüsü kabul edilen filozofların da rolü olmuştur. Bunlardan birisi olan Descartes, -her ne kadar bir personalist olarak nitelendirilemeye de- kişilik kavramına personalistlerce yüklenen anlamların oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bilindiği gibi Descartes, şüpheyi metod olarak kullanmak suretiyle, kendisini yanıltma ihtimali bulunan, o ana kadar sahip olduğu bütün bilgilerinin doğruluğundan şüphe etme yoluna gider. Bu süreç esnasında şüphe etmenin kendisinden şüphe edemeyeceğini anlar. Şüphe ettiğinden şüphe edemediği için düşündüğünden de kuşkulanamaz. Bu yolun sonunda o, hiçbir şüpheye yer vermeyecek ölçüde açık ve seçik olan bir hakikate ulaşır ki bu hakikat “düşünüyor olması” yani **cogitodur**. Personalist filozofların çoğuna göre, kişi olmanın özü ben olmanın bilincine varmak olduğundan, **cogito** kişiliğin özünü içinde taşımaktadır. Çünkü “düşünüyorum” derken düşünme eylemini yapan biziz ve bu eylemi yapanın da biz olduğumuzun, o anda bilincinde olamamazlık edemeyiz. Bu sebeple, içine beni koymaksızın **cogito**'yu söylememiz mümkün değildir. Bu durum, düşünen benin varlığını apaçık ortaya koymaktadır. Buradan “cogito ergosum” diyebilen bir varlığın şuur sahibi yani akli olan bir varlık olduğu neticesi çıkar ki kişilik kavramına atfedilen anlamlardan birisinin “bir varlığın bilinçli olması” olduğu hatırlandığında, Descartes'ın, kişilik kavramının çağdaş felsefedeki kullanımına nasıl katkı sağladığı anlaşılabilir olur.⁹

Descartes'ın yanısıra, modern felsefede çok önemli bir yere sahip olan iki filozofun; Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) ile George Berkeley (1685-1753)'in de çağdaş personalizmdeki kişilik kavramının içeriğini oluşturan düşüncelerin meydana gelmesine ciddi katkıları olmuştur. Berkeley, en son olgusalığın düşünceler ve algılar meydana getiren tinsel güçlerden oluştuğu varsayımıyla, Leibniz ise etkin bir ilke olarak olgusalılık kavramıyla yani monadlar öğretisiyle katkıda bulunmuştur.¹⁰ Leibniz'in monadolojisinin teist idealist personalizm üzerinde derin etkileri olmuştur. Sözelimi Bowne'un haleflerinden Brightman, Leibniz'in, evreni en az derecede bilinçli olanlarından başlayıp Tanrı'nın yüce bilincine doğru silsile halinde dizilen basit ruhsal monadlardan oluşan bir varlık olarak tasvir eden monadolojisini, teist idealist personalizmle ciddi bir benzerlik arz eden ilk doktrin olarak nitelendirerek, onu modern personalizmin kurucusu olarak kabul eder.¹¹

Kişilik kavramının çağdaş felsefedeki özellikle de modern personalizmdeki tanımlarıyla, felsefe tarihi boyunca çeşitli filozofların bu tanımların oluşumuna zemin hazırlayan bazı görüşleri, doğal olarak çağdaş felsefede Tanrı'nın Kişiliği hakkında ileri sürülen yaklaşımları doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle şimdi, çağdaş felsefede Tanrı'nın Kişiliği problemine temas eden belli başlı yaklaşımları ele almak istiyoruz.

B) ÇAĞDAŞ FELSEFEDE TANRI'NİN KİŞİLİĞİ

Bazı kaynaklarda teist filozofların tamamının Tanrı'nın kişi ya da zat olduğu görüşünü benimsedikleri iddia edilse de,¹² bu iddia, gerçeği yansıtmamaktadır. Sözelimi Paul Tillich, teist bir filozof olduğu halde Tanrı'nın bir kişi olmadığını savunur.¹³ Bu durum, çağdaş felsefede Tanrı'nın bir kişi olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda bir mutabakat olmadığını göstermektedir. Tanrı'nın bir kişi olarak kabul edilip edilemeyeceği problemine temas eden çağdaş düşünürlerin görüşleri incelendiğinde üç ana eğilimin var olduğunu söylememiz mümkündür:

- 1- Tanrı'nın kişi ya da kişilikli olup olmadığını bilinemeyeceği yaklaşımı,
- 2- Tanrı'nın kişi olmadığı ve bu nedenle Tanrı'ya kişilik atfedilmemesi gerektiği görüşü,
- 3- Tanrı'nın kişi olduğu ve bu sebeple de kendisine kişilik atfedilmesinin gerekli olduğu düşüncesi.

Tanrı'nın kişi ya da kişilikli bir varlık olup olmadığını bilinemeyeceğini öne süren filozoflara örnek olarak Sterling M. McMurrin'i verebiliriz. M. McMurrin'e göre Tanrı'nın bir kişi olup olmadığı sorusunu sadece rasyonel metafiziğe başvurarak çözmemiz mümkün değildir. Bu yüzden Tanrı'nın kişi ya da kişilikli olup olmadığı konusunda kesin bir şey

⁹ Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, ss. 10-11.

¹⁰ William S. Sahakian; *Felsefe Tarihi*, İngilizce'den çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 1997, s. 245.

¹¹ Edgar Sheffield Brightman; “Personalism Including Personal Idealism”, *A History Of Philosophical Systems*, Vergilius Ferm, yay. Philosophical Library, New York, 1950, s. 342.

¹² Bkz. Urhan, *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, s. 7.

¹³ Paul Tillich; *Systematic Theology, vol. 1: Reason and Revelation & Being and God*, yay. The University Of Chicago Press, Chicago, USA, 1973, ss. 244-245.

söyleyemeyiz.¹⁴

Tanrı'nın kişilikli olup olmadığı konusunda benimsenen ikinci eğilim, kişi olmadığı gerekçesiyle Tanrı'ya kişilik atfedilmemesi gerektiği tezidir. Bu görüşü savunan düşünürlere örnek olarak, Henry Nelson Wieman, Francis Herbert Bradley, Paul Tillich ve Tolstoy verilebilir. Zikrettiğimiz filozoflardan Wieman'ın, Tanrı'ya kişilik izafe edilmesini doğru bulmamasının iki sebebi vardır: Birincisi, ona göre kişilik, hiçbir suretle net ve anlaşılır bir terim değildir.¹⁵ İkincisi, Tanrı hakkındaki düşüncelerimiz ve ideallerimiz kesinlikle Tanrı'yla özdeş değildir. Dolayısıyla Tanrı'ya kişilik atfedip, o kişilik hakkındaki düşüncelerimizin Tanrı'yla özdeş olduğunu da iddia edemeyiz.¹⁶

Tanrı'ya kişilik atfedilmesini doğru bulmayan diğer bir filozof, Britanyalı idealistlerin önde gelenlerinden Oxford filozofu Francis Herbert Bradley'dir. Bradley'in kişiliğin Tanrı'ya atfedilmesine yönelik itirazı, Tanrı için kişilikli olmanın sonlu olmak anlamına geleceği düşüncesinden kaynaklanır. Aslında düşünür, kişilik kavramının ve muhtevasının Tanrı ile ilişkilendirilmesine ve Tanrı'ya atfedilmesine bütünüyle karşı çıkmaz, sadece kişiliğin Tanrı için yeterli olmayacağı, Tanrı'nın kişiliğin içerisine sahip olmakla birlikte kişilikle sınırlandırılmayacağı, kişiliği fazlaca aştığı görüşünü benimser. Ona göre eğer “kişilikli” terimi sıradan ve alışılmış anlamına benzer bir içerik taşıyor ise, Tanrı kesinlikle sadece kişilikli değildir. Kişilikli değildir çünkü kişiliklidir ve daha fazlasıdır yani kişilik-üstüdür. Tanrı, kendisinin kişilikli olarak adlandırılmasının saçma olacağı kadar kişilikten daha fazla şeye sahiptir. Bu görüşü nedeniyle düşünür, Tanrı'nın kişilikli olarak tasavvur edilemeyeceğini, kişilik-üstü (superpersonal) olarak tasavvur edilmesi gerektiğini savunur.¹⁷

Varoluşçu teist filozoflardan birisi olan Paul Tillich'in Tanrı'ya kişilik atfedilmesine karşı çıkma sebebi; kişi ve kişilik kavramlarının, kişi-kişi olmayan karşıtlığını gerektirdiği için Tanrı'ya atfedilemeyeceği düşüncesidir. Kişilikli Tanrı (*personal God*) kavramını kafa karıştırıcı bir kavram olarak nitelendiren Tillich'e göre Tanrı, kişi olarak adlandırılmaz çünkü kişi kavramı, kişi olmayan her şeyden farklılaşmayı ve kişi olmayan herşeye zıt olmayı ima eder. Halbuki Tanrı'nın Tanrı olabilmesi için evrensel bir katılım ve ortaklık (*participation*) içerisinde bulunması lazımdır. Tanrı bir kişi olmadığı halde, geleneksel sıradan teizm Tanrı'yı, dünyanın ve insanoğlunun üstünde bulunup onlara hükmeden bütünüyle mükemmel bir kişi olarak tasavvur etmiştir. Bu nedenle ateizmin, evrenin ve insanoğlunun üstünde bulunup onlara hükmeden böyle bir en yüksek kişi yani Tanrı tasavvuruna karşı protestosu doğrudur.¹⁸

Tolstoy, Tillich'in öne sürdüğü “kişiliğin kişi-kişi olmayan karşıtlığını gerektirdiği” iddiasına kısmen benzer bir gerekçeyle Tanrı'nın kişi olmadığı tezini savunur. Tolstoy'a göre, kişilik yalnızca ben anlamına gelip “ben”i içeren, “ben olmayan”ı ise dışarıda tutan bir kavram olduğu için bir kısıtlamadır. Kişiliğin kısıtlama olması ise, Tanrı'nın kişi olmadığı anlamına gelir. Çünkü “ben” bir “ben-değil”i içermediğine göre Tanrı'ya kişilik atfetmek O'nun bir “ben değil”i, bir sınırı kabul ettiğini söylemek anlamına gelir ki bu durumda, kendisinin dışında varlık bulunduğu için Tanrı, artık “En Büyük Bütün” olamaz.¹⁹

Tanrı'nın kişi ya da kişilikli olup olmadığı konusunda varlığını sürdüren üçüncü eğilim, Tanrı'nın kişi olduğu ve bu sebeple de kendisine kişilik atfedilmesi gerektiği görüşüdür. Tanrı'nın kişi olduğunu ifade etmek için batı dillerindeki “person” karşılığı olarak Türkçe'de “zat” veya “kişi” terimi kullanılmaktadır. Hristiyanlığın Tanrısı için Türkçe literatürde “kişi” terimi rahatça kullanılabilirdiği halde, İslam'ın Tanrısı için Kur'an'dan gelen bir etkiyle daha ziyade “Zât” terimi tercih edilir.²⁰ Tanrı'nın kişilik sahibi olduğu görüşünü benimseyenler, Tanrısal sıfatların ancak kişi olan bir varlıkta bulunabileceğini düşünürler.²¹ Tanrı'ya kişilik atfedilmesi gerektiği görüşünü benimseyenlere örnek olarak, Schleiermacher,

¹⁴ Sterling M. McMurrin, *Religion, Reason And Truth; Historical Essays In The Philosophy Of Religion*, yay. University Of Utah Press, Salt Lake City, USA, 1982, s. 165.

¹⁵ Henry Nelson Wieman; *Religious Experience And Scientific Method*, yay. The Macmillan Company, New York, USA, 1926, s. 10.

¹⁶ Bkz. Wieman, *Religious Experience And Scientific Method*, s. 278.

¹⁷ Bkz. McMurrin, *Religion, Reason And Truth; Historical Essays In The Philosophy Of Religion*, s. 165; bkz. Francis Herbert Bradley; *Appearance And Reality—A Metaphysical Essay*, yay. George Allen & Unwin Ltd., London, 1916, s. 531, 533; Francis Herbert Bradley; *Writings On Logic And Metaphysics*, editors: James W. Allard, Guy Stock; yay. Clarendon Press, Oxford, UK, 1994, s. 161.

¹⁸ Paul Tillich; *Systematic Theology*, vol. 1, ss. 244-245.

¹⁹ Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, s. 105.

²⁰ Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, s. 8.

²¹ Mehmet Aydın; *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987, s. 118.

Thomas Bronson Alcott, Walt Whitman, Charles Hartshorne, Albert Cornelius Knudson, Edgar Sheffield Brightman, Martin Luther King, Renouvier, Nédoncelle, Mounier, İvan Gobry ve Bowne gösterilebilir.

Söz konusu düşünürlerden Schleiermacher, Tanrı'nın panteizm ve mutlak idealizmde tasavvur edildiği gibi olmayıp bir kişi olduğunu ileri sürer.²² Thomas Bronson Alcott, Tanrı'nın, evreni sürekli yaratıcı bir irade eylemiyle destekleyen bir kişi olduğunu savunur.²³ Hristiyanlık'ta Tanrı'nın bir ilke değil, bir kişi olarak kabul edildiği görüşünde olan Charles Hartshorne'a²⁴ göre, Tanrı'nın kişiliğe sahip olmadığı düşünülemez çünkü kişilikten mahrum bir Tanrı, ya bilinçten ya bireysellikten ya da her ikisinden yoksun olur.²⁵ İvan Gobry, Tanrı'ya kişilik atfedilmesini zorunlu görür çünkü kişi olmayan bir Tanrı'nın insanın kişiliğinden de aşağı bir seviyede bulunacağını düşünür.²⁶ Tanrı'nın Kişiliği problemine yaklaşımını incelemekte olduğumuz Bowne da Tanrı'ya kişilik kavramının atfedilmesi yani Tanrı'nın kişilikli bir varlık olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan bir filozof olduğu için bu grupta yer almaktadır.²⁷ Şimdi Bowne'un Tanrı'nın kişiliğine dair fikirlerini ortaya koymaya çalışacağız.

C) BOWNE'DA TANRI'NİN KİŞİLİĞİ

Kişilik tanımının muhtevasını oluştururken hocası Lotze'dan önemli ölçüde etkilenen Bowne,²⁸ kişiliği tarif ederken, çağdaş felsefedeki kişilik tanımlarının ortak noktasını teşkil eden "bilinç" kavramına yer vermekle birlikte, tek başına bilinci kişilik için yeterli görmez, buna ek olarak iradeyi de şart koşar. Düşünür, felsefi kariyerinin erken döneminde "kişilik" ile kendini bilmeyi (self-knowledge) ve iradeyi (self-control) kastedtiğini ifade eder.²⁹ Kariyerinin orta döneminde kişilik kavramına yüklediği anlamı genişleterek kişiliğin; kendi kendisinin bilincinde olma (self-consciousness), kendisini bilme ve kendisini yönetmek olduğunu söyler.³⁰ Kariyerinin son döneminde ise bu içeriğe bireysel özgünlük kavramını da ekleyerek kişiliğin anlamının; bireysel özgünlük (selfhood), öz-bilinçlilik, kendi kendisini yönetme yani irade ve kendisini bilme ile eşanlamlı olarak kullanmaya başladığı bilme gücü (power to know) olduğu tesbitinde bulunur.³¹ Düşünür, kendini bilme ve irade niteliklerinin olduğu yerde kişilikli varlığa sahip olunduğunu, aksi halde varlığın kişilikli olmadığını söyler. O'na göre bir varlığın gerek kendini gerekse ne yaptığını bil(ebil)me yeteneği, onun bütün gücü ve bilgisinin hem gerekçesi hem de kaynağıdır.³² Bowne, bir varlığın kişilikli olabilmesi için gereken şartlar arasında saydığı bu "kendini bilme" kavramıyla, kişilikli bir varlığın yalnızca kendi zâtını bilmesini değil, aynı zamanda diğer varlıkları da bilmesini kasteder. Bowne'un bu görüşü, idealist anlayışından kaynaklanır. Zira düşünürü göre, kişilikli bir varlığın bilincinin bütünlüğü içerisinde nesnelere her zaman o varlığın temsilleri olarak var olduğu için bizzat akıldan ontolojik olarak farklı değildir. Bu yüzden nesnelere dair bilinç ve onları bilme de, aslında o varlığın kendi hallerine, düşüncelerine vb.ne dair bir bilinçtir ve onları bilmez. Dolayısıyla kişilikli bir varlığın kendisini bilmesi; hem kendisini hem de nesnelere bilmesi anlamına gelir.³³

Bowne, Tanrı'nın kişilikli olduğu görüşünü sağlam bir temele oturtabilmek için bazı yöntemlere başvurur. Bu yöntemlerden birisi, düşünürün, yeter-sebepe ilkesinden hareketle Tanrı'nın kişiliğine ulaşmaya çalışmasıdır. Filozof, yeter-sebepe ilkesini sorgulayarak hem kişi olmayan varlıklara hem de kişilere ancak kişilikli bir varlığın sebep olabileceği ve bu yüzden en yüce sebep olan yaratıcı Tanrı'nın kişilikli olması gerektiği sonucuna varır.³⁴

²² Stuart Brown; Diané Collinson; Robert Wilkinson; *One Hundred Twentieth Century Philosophers*, yay. Routledge, London and New York, 1998, s. 225.

²³ Gay Wilson Allen; *Walt Whitman Handbook*, yay. Packard, Chicago, USA, 1946, s. 309.

²⁴ Charles Hartshorne & William L. Reese; *Philosophers Speak Of God*, yay. The University Of Chicago Press, Chicago, USA, 1953, s. 330.

²⁵ Charles Hartshorne; "God as Personal", *An Encyclopedia of Religion*, s. 302.

²⁶ Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, s. 73.

²⁷ Borden Parker Bowne; *Theism*, yay. American Book Company, London, 1902, s. 150.

²⁸ Gary Dorrien; *The Making Of American Liberal Theology: Imagining Progressive Religion 1805-1900*, s. 374.

²⁹ Borden Parker Bowne; *Philosophy of Theism*, yay. Harper And Brothers, New York, USA, 1887, s. 128.

³⁰ Borden Parker Bowne; *Metaphysics*, yay. Harper and Brothers, New York, USA, 1898.

³¹ Borden Parker Bowne; *Personalism*, yay. Houghton, Mifflin and Company, Boston and New York, USA, 1908, s. 266.

³² Bowne, *Philosophy of Theism*, s. 128; *Theism*, s. 164.

³³ Bowne, *Philosophy of Theism*, s. 129.

³⁴ Bowne, *Theism*, ss. 168-169; *Personalism*, ss. 265-266; ayrıca bkz. Herbert Wallace Schneider; *A History Of American Philosophy*, yay. Columbia University Press, New York, USA, 1946, s. 467; Deryck W. Lovegrove; *The Rise*

Bowne'un bakış açısına göre âlemin sebebinin kişilikten yoksun olduğunu ileri süren görüşler ya ateisttir ya da panteisttir.³⁵ Ateist ve panteist görüşlerde, varlığın temel sebebinin bilinçten dolayısıyla da kişilikten yoksun olarak kabul edilmesinin nedenlerinden birisi, yeter-sebebe kanununun hakikatin kıstası gibi ele alınması yanılıdır. Yeter-sebebe kanununun en önemli açığı, bizzat yeter sebebin kendisinin ne olabileceği hakkında bir şey söylememesidir. Bu nedenle, yeter-sebebe kanunu eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmadığı takdirde, bizi hep bir sebebi başka bir sebebe bağlamaya, açıklamaya açıklamaya teşvik eder, böylece bizi geçmişe doğru sonsuz bir gerilemeye başka bir deyişle sonu gelmeyen bir teselsüle yani çözümsüzlüğe mahkum eder. Halbuki mantık, bir yeter sebep için yeter sebep aramayı bize yasaklar ve derinlemesine düşünüldüğünde yalnızca canlı aklın bir yeter-sebebe olabileceği anlaşılır. Nitekim akıldan aşağı bir şeyi temel ya da yeter sebep olarak kabul edersek, üstün ve kendi kendisine yeten kişilik kategorisini ancak akıl sayesinde mümkün olan daha aşağı mekanik kategoriler için terk etmiş oluruz. Varlığın kişilik kategorisi göz ardı edilerek açıklanmaya çalışılması ise, bizi çok ciddi felsefi güçlüklerle karşı karşıya bırakır. Çünkü kişilik kategorisi, bütün kategorilerin varlığının kendisine bağlı olduğu temel kategoridir. Örneğin evrende görülen değişim ve istikrar ancak kişilik sayesinde bir arada var olabilir ve anlamlı bir şekilde izah edilebilir. Başka bir deyişle eğer varlığın temelinde bilinçli düşünme yani kişilik olmasaydı, düşünce de varlık da var olamazdı. Evrenin var ve anlamlı olabilmesi ancak, kendisinin dâimî kaynağı olan bilinçli bir akıl sayesinde mümkün olabileceğinden, bilinçli varlıkların bilinçsiz varlıklar tarafından meydana getirilmeleri imkânsızdır. Bu yüzden, kişilikten yoksun varlıkların mantıksal bir süreç tarafından kişiliğin yeter sebebi haline getirilmesi mümkün değildir. O halde, evrenin temel ve yeter sebebi olarak üstün bir Zekâya ulaştığımızda geriye doğru gidış son bulmalı ve evrenin kişilikten yoksun bir altyapıya değil, yaratıcı Tanrı'nın iradesine ve amacına dayandığını kabul etmeliyiz.³⁶

Bowne'a göre evrenin temel sebebi olarak kendisine ulaşılan bu Üstün Zekâ, Tanrı'dır. Tanrı'nın zekî bir varlık olması, kişilikli olmasını gerektirir.³⁷ Ancak Bowne'un kişilik tanımı gereğince, Tanrı'nın kişilikli bir varlık olması için yalnızca zekâ ya da akıl sahibi olması yeterli değildir, buna ek olarak iradesinin de olması gerekir.³⁸ Yani Tanrı'nın kişilikli olması, Onun kendisini ve faaliyetlerini bilip belirlediği anlamına gelir.³⁹ Bowne'un felsefesinde Tanrı'nın "zekâ sahibi olması"yla "kendisini bilmesi" aynı anlama gelir. "Tanrı'nın kendisini bilmesi" ise; -kişilikli bir varlığın kendisini bilmesi, hem kendisini hem de nesnelere bilmesi anlamına geldiğinden- Tanrı'nın yalnızca kendisini değil, kendi zatıyla birlikte tüm varlığı da bilmesi anlamına gelir.⁴⁰ Bowne'a göre Tanrı'nın kişiliğini oluşturan mutlak aklının yapısı ve zamansız mutlak iradesinin mahiyeti yalnızca kendisi tarafından bilinebileceği için, bizim açımızdan oldukça gizemli ve anlaşılmazdır.⁴¹

Bowne'un Tanrı'nın kişilikli olduğu görüşünü temellendirebilmek için başvurduğu diğer bir yöntem; Tanrı'ya kişilik atfedilemeyeceği tezlerine dayanak teşkil eden gerekçelerden bazılarını ele alıp çürütmeye çalışmaktır. Bu çerçevede Bowne'un eserlerinde, isimleri zikredilmese de, yukarıda Tanrı'nın kişilikten yoksun olduğu tezini savunan düşünürlerden bahsederken kısaca görüşlerine değindiğimiz bazı felsefecilerin iddialarına cevap mahiyetinde bazı görüşlerin bulunduğunu söylememiz mümkündür. Bowne'un yazılarında örneğin, Tolstoy'un ileri sürdüğü "kişiliğin yalnızca ben anlamına gelip 'ben'i içeren, 'ben olmayan'ı ise dışarıda tutan bir kavram olmasından ötürü kısıtlama anlamına geldiği ve bu sebeple Tanrı'nın kişi olarak tasavvur edilemeyeceği"⁴² iddiasının içeriğinin eleştirildiğini gözlemlemekteyiz. Yine, Tillich tarafından dile getirilen "kişi ve kişilik kavramlarının; kişi-kişi olmayan karşıtlığını gerektirdiği yani kişi olmayan her şeyden farklılaşmayı ve kişi olmayan herşeye zıt olmayı ima ettiği için Tanrı'ya atfedilemeyeceği"⁴³ tezinin muhtevasındaki görüşlerin Tillich'ten çok önce tenkide tâbî tutulduğunu görmekteyiz.

Bowne'un düşüncesine göre, ben-ben olmayan ya da kişi-kişi olmayan karşıtlığı varsayımından hareketle Tanrısız kişiliğin reddedilmesi kabul edilemez. Çünkü bir kavramın

Of The Laity In Evangelical Protestantism, yay. Routledge, London, UK, 2002, s. 247.

³⁵ Bowne, *Theory Of Thought And Knowledge*, American Book Company, New York, USA, 1897, s. 306.

³⁶ Bkz. Bowne, *Theism*, ss. 168-169; *Personalism*, ss. 265-266.

³⁷ Bowne, *Theism*, s. 150.

³⁸ Bowne, *Philosophy of Theism*, s. 128.

³⁹ Bowne, *Metaphysics*, s. 116.

⁴⁰ Bkz. Bowne, *Philosophy of Theism*, s. 129.

⁴¹ Bowne, *Theism*, s. 171.

⁴² Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, s. 105.

⁴³ Paul Tillich; *Systematic Theology*, vol. 1, ss. 244-245.

anlamli olabilmesi için diğ erinden bağımsız pozitif bir anlamının olması gerekir. Ancak ben-olmayan, anlamı beni inkâr etmekten ibaret ve pozitif bir içerikten yoksun olan salt bir değıllemidir. Bu durumda “ben ve ben-olmayan” meselesinde, ben, pozitif kavramdır. Ben, doğrudan doğruya tecrübe eden kişidir ve ben-olmayan yalnızca zihinsel temsillerin ve sunumların bir toplamıdır ya da benin bilinçte kendisinin nesnesi olarak kendisinin karşısında yerleştirdiğı şeydir.⁴⁴ Bu nedenle kişiliğ in veya özbilincin imkânı hiçbir şekilde tözsel bir ben olmayan ya da kişi-olmayan varlığına bağılı değildir.⁴⁵ Kişiliğ in ya da özbilincin imkânı, öznenin kendi hallerini, düşüncelerini vb.ni kendisinin olarak anlama yeteneğine bağılıdır. Dolayısıyla Tanrı'nın nesnelere dair bilinci ve onları bilmesi de, kendi hallerine, düşüncelerine dair bir bilinçtir ve onları bilmez. Tanrı kendisini bilir ve bu yolla kendisini nesnesi haline getirir ya da kozmik faaliyeti aracılığıyla nesnelere kendisine verir. Tanrı bu nedenle, kendisinin nesnesi olarak kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymaz.⁴⁶ Bowne'un bu görüşlerinden, düşünürün, Tanrı'nın ilminden ve iradesinden bağımsız bir nesnelere dünyası olamayacağı için, nesnelere dünyasının ben-olmayan veya kişi-olmayan olarak nitelendirilip, söz konusu ben-olmayan ya da kişi olmayanın Tanrı'yı kısıtladığı iddia edilemeyeceğı kanısında olduğı anlaşılmaktadır.

Bowne'un anlayışına göre kişiliğ in “ben-ben olmayan ya da kişi-kişi olmayan karşıtlığı”nı içermesinden ötürü Tanrı'ya atfedilemeyeceğı tezi, kendisinin mantıksal bir sonucu ve devamı olan, “kişiliğ in sonsuzluk kavramıyla bağdaşmadığı, bu yüzden kişi olduğı takdirde Tanrı'nın sonsuzluğunu kaybedeceğı” iddiasını doğurmaktadır. Meselâ Bowne'un çağdaşlarından Tolstoy, daha önce de aktardığımız üzere, “*ben'in bir ben-değ il'i içermediğini, bu nedenle Tanrı'ya kişilik atfetmenin O'nun bir ben değ il'i yani bir sınırı kabul ettiğini söylemek anlamına geleceğini, bu durumda da, kendisinin dışında varlık bulunduğı için Tanrı'nın artık 'En Büyük Bütün' yani 'Sonsuz' olamayacağı*”nı ileri sürmektedir.⁴⁷

Bowne, kişi olduğı takdirde Tanrı'nın sonsuzluğunu kaybedeceğı iddiasında bir anlam çarpıtması olduğı görüşündedir. Bu iddiadaki çarpıtma, Sonsuz'a “sayısal bir bütün” anlamının yüklenmesidir.⁴⁸ Tanrı'nın sonsuzluğ una “sayısal bütünlük” anlamının yüklenmesi, Sonsuz'un, *her şeyi kuşatan ve kendisinin haricinde hiçbir şeyin var olmadığı bir varlık* olarak tasavvur edilmesine yol açmaktadır. Ancak düşünürün bakış açısına göre, gerçek Sonsuz kendisinden başka bir varlığ in bulunmadığı en büyük sayısal bütün yani herşey değildir. Bu anlamdaki *sayısal bütün*, düşüncemizin dışında bir şeyi temsil etmeyen tamamen akılsal bir üründür. Tanrı'nın Sonsuz olması; Tanrı'nın, kendileriyle sınırlı olmaksızın sonlu varlıkların ve sonlu varlıkların sınırlarının bağımsız kaynağı olması anlamına gelir. Sonsuz yalnızca şeylerin bağımsız ilk sebebi ve gerekçesi anlamına gelir. Bu anlamda sonsuz ve ilk sebep kavramları arasında uyumsuzluk yoktur ve karşılıklı olarak birbirlerini ima ederler hatta aynı şeyin farklı görünümüdürler.⁴⁹

Kişiliğ in sonsuz kavramıyla ters düşmesinden dolayı Tanrı'ya atfedilmemesi gerektiğini ileri süren felsefecilerin yanısıra, Tanrı'ya kişilik atfetmenin Tanrı'nın sonsuzluğ una zarar vermeyeceğini düşünen ve bu konuda Bowne'u destekleyen felsefeciler de vardır. Örneğ in Arthur E. Murphy'e göre, Bowne'un Tanrı tasavvurunun kişilik sahibi bir Tanrı'yı ortaya koyması, Tanrı'nın sonsuzluğ una herhangi bir kısıtlama getirmez çünkü onun tanımladığı şekliyle kişi olmak basitçe, kendisinin ve faaliyetlerinin bilgisine sahip olmak ve kendisini kendisine ait bu bilgiye (self-knowledge) göre belirlemek demektir.⁵⁰ Bowne'un felsefi takipçilerinden Martin Luther King de, “insan kişiliğ inin” sınırlı olduğunu ama tam ve mükemmel haliyle kişiliğ in kısıtlılıkla bir ilgisinin olmadığını savunur. Aksine, başka hiçbir terimin kişilikten daha çok Mutlak'a uygulanabilir ve Onunla bağdaşabilir olmadığını söyler.⁵¹

Bowne'un anlayışına göre kişiliğ in kısıtlılık anlamına geldiğı için Tanrı'ya atfedilemeyeceğini savunan tezler, insan kişiliğ i için geçerli olan kısıtlılıkların Tanrı'nın kişiliğ ini de sınırlandırdıkları yanılığ ından kaynaklanır. Bu yanılığ ının temelinde de kişiliğ in antropomorfik olduğı zannı yatar. Dinsel kavramları anlaşılır kılmak amacıyla söylemlerini her zaman bedensel ve mekânsal tasvirlerle süsleyen antropomorfik anlayış, avamî düşünce

⁴⁴ Bowne, *Philosophy Of Theism*, s. 130, *Theism*, ss. 165-166.

⁴⁵ Bowne, *Philosophy Of Theism*, s. 131; *Theism*, s. 166.

⁴⁶ Bowne, *Philosophy Of Theism*, s. 131, 129; *Theism*, s. 166.

⁴⁷ Urhan; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliğ i*, s. 105.

⁴⁸ Bowne, *Theism*, s. 163.

⁴⁹ Bowne, *Philosophy of Theism*, ss. 135-137, *Theism*, ss. 163-164; ayrıca bkz. *Metaphysics*, s. 116.

⁵⁰ Arthur E. Murphy; *Men and Movements in American Philosophy*, yay. Prentice Hall, New York, 1952, ss. 203-204.

⁵¹ Rufus Burrow; *God And Human Dignity; The Personalism, Theology And Ethics Of Martin Luther King, Jr.*, yay. University Of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, USA, 2006, s. 94; ayrıca bkz. Bowne, *Theism*, ss. 167-168.

tarzının mahsûlü olup kişiliğin bedensellikle karıştırılmasından kaynaklanır.⁵² Kişilik kavramını Tanrı'ya atfetmenin antropomorfizme yol açacağını zannedilmesi; hem kişilik hem de antropomorfizm kavramlarının tanım ve muhtevaları hakkındaki yanlış bilgidir. Kaynaklanır.⁵³ Maddesellik, mekânsallık, bedensellik ve bedenselliğe ait kısıtlılıklar kişiliğin değil, antropomorfizmin muhtevalarını oluşturur.⁵⁴ Kişilik; antropomorfizmdeki anlayıştan farklı olarak oldukça soyut bir anlama sahiptir. Nitekim insan bu nedenle, asıl kişiliği içerisinde Tanrı kadar tasvir edilemez ve şekilsizdir. Kişiliğin asıl anlamı; bireysel özgünlük (selfhood), kendisinin bilincinde olma, kendi kendini yönetme yani irade (self-control) ve bilme gücüdür. İster sonlu ister sonsuz olsun, bilgiye sahip olan, kendisinin bilincinde olan ve iradesi olan herhangi bir varlık kişilik sahibidir; çünkü bu terimin başka bir anlamı yoktur.⁵⁵ Kişilik kavramı, bedensellik ya da bağımlı sınırlılığa dair hiçbir ima taşımadığı için, antropomorfizme yöneltilen eleştirilere muhatap olmamalıdır.⁵⁶

Düşünürce göre, kendini bilme ve irade yetilerine sahip olduğu için Tanrı'nın yanısıra insan da kişilikli bir varlık olmakla birlikte, Tanrı'nın kişiliğiyle insanın kişiliğinin bütünüyle aynı olduğu iddia edilemez. Kişilik; tam yani mükemmel kişilik ve sonlu ya da eksik kişilik olmak üzere iki ayrı kategori halinde ele alınmalıdır. Bu ayrıma göre tam/mükemmel kişilik yalnızca sonsuz bir varlık olan Tanrı açısından mümkündür. Tanrı, kusursuz bir şekilde kendisini yönetir ve kusursuz bir şekilde kendisini bilir. Mükemmel ve eksiksiz kişiliğin şartları olan mutlak ilim ve irade, yalnızca bütün şeylerin kendisine bağımlı olduğu Mutlak ve Sonsuz Varlık'ta bulunabilir. Sonlu kişilik ise insanoğluna mahsustur.⁵⁷ Beşerî kişiliğin sonlu ve eksik olması; insanın, sonlu bir varlık olmasından ötürü var olabilmek ve varlığını sürdürürebilmek için Tanrı'ya muhtaç olmasından kaynaklanır.⁵⁸ Bu zorunlu bağımlılığı ve boyun eğmesi nedeniyle insanoğlunun her zaman kusurlu ve eksik bir kişiliği vardır. İşte insanlara özgü olan bu sonlu kişilik, Tanrı'nın kişiliğinin en zayıf ve en soluk bir kopyasından ibarettir.⁵⁹

Bowne, antropomorfizmden sakınabilmek için, Tanrı hakkında düşünürken ve konuşurken kendi beşerî kişiliğimizin kesinlikle kişilik kavramının zarurî öğeleri olmayan kısıtlılıklarını ve kusurlarını Tanrı'ya transfer etmekten kaçınmamız gerektiği görüşündedir. Bu doğrultuda, Tanrısal kişilik kavramının temel öğeleri olarak sadece, bireysel özgünlüğün, bilginin, gücün ve iradenin mükemmelliğini düşünmemizi tavsiye eder.⁶⁰

Bowne'un, kişiliği mükemmel ve sonlu ya da eksik kişilik olarak sınıflandırıp, mükemmel kişiliğin yalnızca Tanrı'da bulunduğu ve insana özgü sonlu kişiliğin Tanrı'nın kişiliğinin soluk bir imajı olduğu düşüncesi, hocası Rudolph Hermann Lotze'un görüşüdür. Nitekim Lotze da, kişiliği mükemmel ve eksik kişilik diye ikiye ayırmaktadır. Lotze'a göre mükemmel kişilik sonsuzdur, sonlu varlık eksik bir biçimde sonsuz varlık olan Tanrı ise tam anlamıyla kişidir. Mükemmel kişilik sadece Tanrı'da bulunur, bu kişiliğin tüm sonlu akıllarda o akıllara paylaştırılmış solgun kopyaları vardır.⁶¹

Bizim gözlemimize göre Bowne'un Tanrı'nın kişiliği ile insanın kişiliği arasındaki münâsebet hakkındaki görüşlerinin itiraza açık bazı yönleri bulunmaktadır. Bowne'un bu konudaki düşüncelerinin temelinde, hem Tanrı hem de insan için geçerli olan ve ontolojik içeriği bakımından benzerlik arzeden ortak bir kişilik kavramının mevcut olduğu varsayımının yer aldığı anlaşılmaktadır. Düşünürün, "ister sonlu ister sonsuz olsun, bilgiye sahip olan, kendisinin bilincinde olan ve iradesi olan herhangi bir varlığın kişilik sahibi olduğunu, çünkü bu terimin başka bir anlamı olmadığını"⁶² ve beşerî kişiliğin ilâhî kişiliğin zayıf ve soluk bir kopyası olduğunu"⁶³ savunması bu tesbitimizi doğrulamaktadır.

⁵² Bowne, *Theism*, ss. 161-162; *Philosophy Of Theism*, s. 128; *Metaphysics*, 1898, ss. 115-116.

⁵³ Bowne, *Personalism*, ss. 266-267; *Theism*, s. 162.

⁵⁴ Bowne, *Theism*, ss. 161-162; *Metaphysics*, 1898, ss. 115-116.

⁵⁵ Bowne, *Personalism*, s. 266.

⁵⁶ Bowne, *Theism*, ss. 161-162; *Philosophy Of Theism*, s. 128; *Metaphysics*, 1898, s. 116.

⁵⁷ Bowne, Borden Parker; *Studies In Theism*, yay. Phillips and Hunt, New York, USA, 1879, s. 275; *Philosophy of Theism*, ss. 132-134; *Theism*, ss. 167-168; *Metaphysics*, 1898, s. 118.

⁵⁸ Bowne, *Philosophy of Theism*, ss. 133-134, *Theism*, s. 168.

⁵⁹ Bowne, *Studies In Theism*, s. 275; *Philosophy of Theism*, ss. 132-134; *Theism*, ss. 167-168; *Metaphysics*, 1898, s. 118.

⁶⁰ Bowne, *Personalism*, ss. 266-267.

⁶¹ Burrow, *God And Human Dignity; The Personalism, Theology And Ethics Of Martin Luther King*, s. 75; ayrıca bkz. Urhan, *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, s. 105.

⁶² Bowne, *Personalism*, s. 266.

⁶³ Bowne, *Studies In Theism*, s. 275; *Philosophy of Theism*, ss. 132-134; *Theism*, ss. 167-168; *Metaphysics*, 1898, s. 118.

Ancak kanaatimizce, Bowne'un yukarıda naklettiğimiz bazı görüşleri arasında tezat bulunmaktadır. Meselâ Bowne'un "insanın kişiliğinin sonlu ve eksik, Tanrı'nın kişiliğinin tam yani mükemmel"⁶⁴ ve "beşerî kişiliğin Tanrısal kişiliğin solgun bir kopyası olduğu"⁶⁵ iddiaları; düşünürün hem ilâhî hem de beşerî kişiliği, aralarında mukâyese yapılacak ölçüde anlaşılabilir bulunduğunu göstermektedir. Bu durumda Bowne'un, bir taraftan Tanrı'nın mutlak aklının ve iradesinin yapısını oldukça gizemli ve anlaşılmaz bulurken,⁶⁶ diğer taraftan Tanrısal kişiliği yani Tanrısal akıl ve iradeyi beşerî kişilikle kıyaslayıp aralarında yapısal bir benzerlik olduğunu iddia etmesi bir çelişki gibi gözükmemektedir. "Eğer ilâhî kişilik çok gizemli ve anlaşılmaz ise, beşerî kişiliğin nasıl bu esrarengiz ve anlaşılmaz olan ilâhî kişiliğin eksik hali ve solgun bir kopyası olduğundan bu kadar emin olabiliyoruz?" sorusuna Bowne'un felsefesinde tatmin edici bir cevap bulabilmemiz mümkün değildir. Bowne'un böyle bir tutarsızlığa düşmemesi için; ya insanın kişiliğinin Tanrı'nın kişiliğinin eksik hali ve solgun bir kopyası olduğunu öne sürmekten vazgeçmesi ya da Tanrı'nın akıl ve iradesinin bir ölçüde anlaşılabilir olduğunu kabul etmesi gerekirdi.

Bu itirazımızla bağlantılı olarak şu sorular da sorulabilir: Tanrı hakkında hiçbir duyuşsal algıya ve empirik bilgiye sahip olmadığımızı göre, Tanrı'nın kişiliğinin insanın kişiliğinin sonsuz ve mükemmel şekli, beşerî kişiliğin de Tanrı'nın sıfatlarının eksik ve sonlu şekli olduğu tezinin yerini alabilecek başka bir görüş yok mudur? Beşerî kişiliğin Tanrı'nın kişiliğinin solgun kopyası olduğu görüşünü alternatifmiş gibi takdim etmek, felsefi açıdan bir zorunluluk mudur? Bizim gözlemimize göre, bizi böyle düşünmeye mecbur edecek bir durum söz konusu değildir. Pekâlâ "beşerî kişiliğin ilâhî kişiliğin sonlu ve eksik şekli yahut kopyası olduğu" tezi kadar beşerî kişiliğin Tanrısal kişilikten mahiyet itibarıyla tamamen farklı olduğu, aralarında yapısal bir benzerlik olmadığı tezi de makul bir şekilde savunulabilir.

Kanaatimizce zikrettiğimiz alternatif tez doğrultusunda şu görüşlerin öne sürülmesi de mümkündür: Tanrı'nın kişiliği ve dolayısıyla da kişiliğini oluşturan ilim vb. sıfatları ile insanın kişiliği ve kişiliğini teşkil eden sıfatları arasında derece veya düzey farkı değil mahiyet farkı vardır. Tanrısal sıfatlarla beşerî sıfatların taalluk ettiği alan arasında kısmî bir kesişme olması, ilâhî sıfatların doğasının beşerî sıfatların doğasıyla aynı olup, aradaki farkın sadece bir tür derece farkından ibaret olduğunun zannedilmesine yol açmaktadır. Halbuki Tanrısal sıfatlar ile beşerî sıfatlar ve Tanrısal kişilikle beşerî kişilik arasında yapısal bir benzerlik olmadığı düşüncesinden hareketle, ontolojik ya da yapısal benzerlik zannedilen hususun aslında zihinsel bir illüzyondan kaynaklandığı, benzerliğin yalnızca Tanrısal ve beşerî sıfatların taalluk ettikleri yani kendilerine konu edindikleri nesnelere dünyası arasındaki bir benzerlik ve kesişmeden ibaret olduğu da savunulabilir. Meseleyi Tanrı'nın ve insanın kişiliğini oluşturan sıfatlardan ilim sıfatı çerçevesinde izah edecek olursak, biz insanların ilim sıfatının taalluk ettiği yani bildiği varlıkların, Tanrı'nın ilim sıfatının taalluk ettiği yani bildiği varlıkların bir kısmıyla aynı olduğu tesbitinde, bizim ilmimizin Tanrı'nın ilminin yapısal bakımdan benzeri, eksik hali ya da kopyası olduğunu düşünmemizi zorunlu kılacak bir sebep mevcut değildir.

SONUÇ

Tanrı'nın bir kişi olarak kabul edilip edilemeyeceği problemine temas eden çağdaş teist düşünürlerin görüşleri incelendiğinde; Tanrı'nın kişi olup olmadığının bilinmeyeceği görüşü, Tanrı'nın kişi olmadığı ve bu nedenle Tanrı'ya kişilik atfedilmemesi gerektiği tezi ve Tanrı'ya kişilik atfedilmesinin gerekli olduğu fikri olmak üzere üç ana eğilimin var olduğunu söylememiz mümkündür. Bowne, yeter-sebeplere ilkesini sorgulayarak hem kişi olmayan varlıklara hem de kişilere ancak kişilikli bir varlığın sebep olabileceği ve bu yüzden en yüce sebep olan yaratıcı Tanrı'nın kişilikli olması gerektiği sonucuna vardığı için Tanrı'ya kişilik atfedilmesini gerekli gören felsefeciler grubunda yer almaktadır.

Bowne'a göre kendini bilme ve irade niteliklerine sahip olan varlıklar yani Tanrı ve insan kişiliktir. Tanrı'nın kişilikli olması, Onun kendisini ve faaliyetlerini bilip belirlediği ve yönettiği anlamına gelir. Bowne'un felsefesinde Tanrı'nın "zekâ sahibi olması"yla "kendisini bilmesi" aynı anlama gelir. "Tanrı'nın kendisini bilmesi" ise; -kişilikli bir varlığın kendisini bilmesi, hem kendisini hem de nesnelere bilmesi anlamına geldiğinden- Tanrı'nın yalnızca kendisini değil, kendi zatıyla birlikte tüm varlığı da bilmesi anlamına gelir. Ancak Tanrı'nın

⁶⁴ Bowne, *Theism*, ss. 167-168.

⁶⁵ Bowne, a.g.e., s. 168.

⁶⁶ Bowne, a.g.e., s. 171.

kişiliğini oluşturan mutlak aklının yapısı ve zamansız mutlak iradesinin mahiyeti, bizim açımızdan oldukça gizemli ve anlaşılmazdır.

Bowne'un anlayışına göre, mutlak olan Tanrı'nın kişiliğine karşı öne sürülen itirazlar, insan kişiliği için geçerli olan kısıtlılıkların Tanrı'nın kişiliğini de sınırlandırdıkları yanlışından kaynaklanır. Bu yanlışın temelinde de beşerî kişilikle Tanrısal kişiliğin tamamen aynı olduğu zannı yatar. Halbuki kişilik; tam yani mükemmel kişilik ve sonlu ya da eksik kişilik olmak üzere iki ayrı kategori halinde ele alınmalıdır. Bu ayrıma göre mükemmel kişilik yalnızca sonsuz bir varlık olan Tanrı açısından mümkündür. Mükemmel ve eksiksiz kişiliğin şartları olan mutlak ilim ve irade, yalnızca bütün şeylerin kendisine bağımlı olduğu Mutlak ve Sonsuz Varlık'ta bulunabilir. Sonlu kişilik ise insanoğluna mahsustur. Düşünürü göre beşerî kişiliğin sonlu ve eksik olması; insanın, var olabilmek ve varlığını sürdürürebilmek için Tanrı'ya muhtaç olmasından kaynaklanır. İnsanlara özgü bu sonlu kişilik, Tanrı'nın kişiliğinin en zayıf ve en soluk bir kopyasından ibarettir.

Bizim gözlemimize göre Bowne'un Tanrı'nın kişiliği ile insanın kişiliği arasındaki münâsebet hakkındaki görüşlerinin itiraza açık bazı yönleri bulunmaktadır. Bowne'un bu konudaki düşüncelerinin temelinde, hem Tanrı hem de insan için geçerli olan ve ontolojik içeriği bakımından benzerlik arzeden ortak bir kişilik kavramının mevcut olduğu varsayımının yer aldığı anlaşılmalıdır. Düşünürün, “ister sonlu ister sonsuz olsun, bilgiye sahip olan, kendisinin bilincinde olan ve iradesi olan herhangi bir varlığın kişilik sahibi olduğunu, çünkü bu terimin başka bir anlamı olmadığını” ve beşerî kişiliğin ilâhî kişiliğin zayıf ve soluk bir kopyası olduğunu” savunması bu tesbitimizi doğrulamaktadır.

Ancak kanaatimizce, Bowne'un, bir taraftan Tanrı'nın mutlak aklının ve iradesinin yapısını oldukça gizemli ve anlaşılmaz bulurken, diğer taraftan Tanrısal kişiliği yani Tanrısal akıl ve iradeyi beşerî kişilikle kıyaslayıp aralarında yapısal bir benzerlik olduğunu iddia etmesi bir çelişki gibi gözükmektedir. “Eğer ilâhî kişilik çok gizemli ve anlaşılmaz ise, beşerî kişiliğin nasıl bu esrarengiz ve anlaşılmaz olan ilâhî kişiliğin eksik hali ve solgun bir kopyası olduğundan bu kadar emin olabiliyoruz?” sorusuna Bowne'un felsefesinde tatmin edici bir cevap bulabilmemiz mümkün değildir.

Bizim düşüncemize göre, Tanrı hakkında hiçbir duyusal algıya ve empirik bilgiye sahip olmadığımız için, Tanrı'nın kişiliğinin insanın kişiliğinin sonsuz ve mükemmel şekli, beşerî kişiliğin de Tanrı'nın kişiliğinin eksik ve sonlu şekli olduğunu savunmanın zorunlu olduğu iddia edilemez. Pekâlâ “beşerî kişiliğin ilâhî kişiliğin sonlu ve eksik şekli yahut kopyası olduğu” tezi kadar beşerî kişiliğin Tanrısal kişilikten mahiyet itibarıyla tamamen farklı olduğu, aralarında yapısal bir benzerlik olmadığı tezi de makul bir şekilde savunulabilir. Bu çerçevede, Tanrısal sıfatlar ile beşerî sıfatlar ve Tanrısal kişilikle beşerî kişilik arasında yapısal bir benzerlik olmadığı düşüncesinden hareketle, ontolojik ya da yapısal benzerlik zannedilen hususun aslında zihinsel bir illüzyondan kaynaklandığı, benzerliğin yalnızca Tanrısal ve beşerî sıfatların taalluk ettikleri yani kendilerine konu edindikleri nesnelere dünyası arasındaki bir benzerlik ve kesişmeden ibaret olduğu da savunulabilir. Meseleyi Tanrı'nın ve insanın kişiliğini oluşturan sıfatlardan ilim sıfatı çerçevesinde izah edecek olursak, biz insanların ilim sıfatının taalluk ettiği yani bildiği varlıkların, Tanrı'nın ilim sıfatının taalluk ettiği yani bildiği varlıkların bir kısmıyla aynı olduğu tesbitinde, bizim ilmimizin Tanrı'nın ilminin yapısal bakımdan benzeri, eksik hali ya da kopyası olduğunu düşünmemizi zorunlu kılacak bir sebep mevcut değildir.

Kaynaklar

- ALLEN**, Gay Wilson; *Walt Whitman Handbook*, yay. Packard, Chicago, USA, 1946.
- ATEŞ**, Mustafa; *Borden Parker Bowne'un Tanrı Anlayışı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE'nde hazırlanmış doktora tezi, Konya, 2019.
- AYDIN**, Mehmet; *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987.
- BOWNE**, Borden Parker; *Metaphysics*, yay. Harper and Brothers, New York, USA, 1898.
- BOWNE**, Borden Parker; *Personalism*, yay. Houghton, Mifflin and Company, Boston and New York, USA, 1908.
- BOWNE**, Borden Parker; *Philosophy of Theism*, yay. Harper And Brothers, New York, USA, 1887.
- BOWNE**, Borden Parker; *Studies In Theism*, yay. Phillips And Hunts, New York, USA, 1879.
- BOWNE**, Borden Parker; *Theism*, yay. American Book Company, London, 1902.
- BOWNE**, Borden Parker; *Theory Of Thought And Knowledge*, American Book Company, New

York, 1897.

BRADLEY, Francis Herbert; *Appearance And Reality*, yay. George Allen & Unwin Ltd., London, England, 1916.

BRADLEY, Francis Herbert; **ALLARD**, James W.; **STOCK**, Guy; *Writings on Logic and Metaphysics*, yay. Clarendon Press, Oxford, UK, 1994.

BRIGHTMAN, Edgar Sheffield; "Personalism Including Personal Idealism"; *A History Of Philosophical Systems*, Ferm, Vergilius, yay. Philosophical Library, New York, 1950.

BROWN, Stuart; **COLLINSON**, Diané; **WILKINSON**, Robert; *One Hundred Twentieth Century Philosophers*, yay. Routledge, London, UK, 1998.

BURROW, Rufus; *God And Human Dignity; The Personalism, Theology And Ethics Of Martin Luther King, Jr.*, yay. University Of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, USA, 2006.

DORRIEN, Gary; *The Making of American Liberal Theology; Imagining Progressive Religion: 1805-1900*, yay. Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA, 2001.

FERM, Vergilius; *An Encyclopedia Of Religion*, yay. Philosophical Library, New York, USA, 1945.

GONZALÉZ, Justo L.; *Essential Theological Terms*, yay. Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA, 2005.

HARTSHORNE, Charles; "God as Personal", *An Encyclopedia of Religion*, Ferm, Vergilius; yay. Philosophical Library, New York, USA, 1945.

HARTSHORNE, Charles; Reese, William L.; *Philosophers Speak Of God*, yay. The University Of Chicago Press, Chicago, USA, 1953.

KNUDSON, Albert Cornelius; *The Religious Teaching Of The Old Testament*, yay. Abingdon Press, New York, USA, 1918.

LOVEGROVE, Deryck W.; *The Rise Of The Laity In Evangelical Protestantism*, yay. Routledge, London, 2002.

MCMURRIN, Sterling M.; *Religion, Reason And Truth; Historical Essays In The Philosophy Of Religion*, yay. University Of Utah Press, Salt Lake City, USA, 1982.

MURPHY, Arthur E.; *Men and Movements in American Philosophy*, yay. Prentice Hall, New York, USA, 1952.

RUNES, Dagobert David; *The Dictionary Of Philosophy*, yay. Philosophical Library, New York, USA, 1942.

SAHAKIAN, William S.; *Felsefe Tarihi*, İngilizce'den çev. Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul, 1997.

SCHNEIDER, Herbert W.; *A History Of American Philosophy*, yay. Columbia University Press, New York, USA, 1946.

TILLICH, Paul; *Systematic Theology*, vol. 1, yay. The University Of Chicago Press, Chicago, USA, 1973.

URHAN, Veli; *Fransız Personalizmi'nde Tanrı'nın Kişiliği*, DEÜ İlahiyat Fakültesi'nde haz. basılmamış doktora tezi, İzmir, tarihsiz.

WIEMAN, Henry Nelson; *Religious Experience And Scientific Method*, yay. Macmillan, New York, USA, 1926.

Borden Parker Bowne's Approach to the Problem of the Personality of God

Abstract

When the ideas of the contemporary theist thinkers observed who deal with the problem that if God can be accepted as a person or not, it is possible for us to say that there are three main viewpoints as the view that it cannot be known if God is a person or not, the apprehension that God is not a person and therefore personality should not be ascribed to God and the idea that it is necessary to attribute personality to God.

Because Borden Parker Bowne (1847-1910) who was the founder of the philosophy school of Boston Personalism thinks that the beings who have the attributes of self-knowing and self-control, namely God and man are personal, and the beings which don't have at least one of these attributes are not personal; He is among the philosophers who consider to ascribe to God personality necessary. According to Bowne, God's being personal means that He knows, determines and directs Himself and His activities.

According to Bowne's comprehension, the objections which are asserted against God's personality arise from the delusion that the limitations which are peculiar to human personality restricts also the absolute personality of God. The supposition that human personality and God's personality are the same, underlies this delusion. But personality must be regarded as two separate categories one of which is perfect that is complete personality and the other of which is finite that is incomplete personality. According to this disjunction, perfect personality is peculiar to only God who is an Infinite being. The absolute knowledge and self-possession which are necessary to perfect personality can be found only in the absolute and infinite being upon whom all things depend. But finite personality is peculiar to mankind. The finiteness and incompleteness of the human personality arise from the dependence of human upon God to come into being and to exist. This finite personality of man is the feeblest and faintest image of God's personality.

But in our opinion, because we don't have any sensorial perception and empirical knowledge about God, it cannot be alleged that to assert the claim that God's personality is the infinite and perfect form of human personality and human personality is the incomplete and finite form of God's personality is necessary. For this reason, the thesis that "human personality is entirely different from Divine personality with regard to its nature and there is no structural similarity between them" can be defended reasonably and equally at least as the thesis that "human personality is the feeblest and faintest image of God's personality that is man's personality is the finite and incomplete form of God's personality". In this context, it can be asserted that as a result of a mental illusion, the bearing of both Divine and human attributes on the same world of objects cause the supposition that there is an ontological and structural similarity between the attributes and personalities of God and man.

Keywords: Borden Parker Bowne, God, Personality, Self-Consciousness, Self-Control.